

Språk- och textaspekter av litterär översättning – med exempel från svenska och franska

Olof Eriksson

Är litterär översättning ett i grunden omöjligt företag och borde rentav sådan översättning undvikas med hänvisning till att en litterär text i översättning aldrig kan förväntas göra originaltexten full rättvisa? Frågan om den litterära översättningens möjlighet eller omöjlighet har ställts i alla tider och har fått olika svar beroende på den aktuella epokens attityder till och normer för litterärt översättande (Mesterton 1998). Generellt sett kan man konstatera att utvecklingen har gått mot allt strängare krav på formell trogenhet mot originaltexten, detta på bekostnad av friheten att göra individuellt motiverade översättningsval inom ramen för vad målspråkets specifika karaktär tillåter. Denna trogenhetsprincip kan sägas ha satt sin prägel på de senaste hundra årens litterära översättningsverksamhet.

Man behöver emellertid inte gå längre tillbaka än 16- och 1700-talen för att hamna i en tid som såg helt annorlunda på översättarens roll: Denne förväntades då, i total motsättning till dagens översättningsideal, göra ändringar, tillägg och strykningar i översättningstexten i syfte att ”förbättra” och ”försköna” originaltexten. Inte minst drabbades antikens grekiska och latinska klassiska texter på ett förödande sätt av denna syn på litterär översättning. 1800-talet kom i detta avseende att markera en övergångsperiod till ett modernare synsätt vad beträffar det litterära översättandets roll och villkor.

Principen om formell trogenhet i litterär översättning står inte i strid med den princip som sedan några decennier i allt högre grad karakteriserar det litterära översättandet, nämligen den som innebär ett starkare fokus på målspråkets specifika kulturella förtecken och därmed en anpassning av översättningstexten till den kulturella miljö som är översättningsläsarens egen. Denna förskjutning av fokus från de kulturella

referensramar som präglar författarens originaltext till dem som omfattas av den språkgemenskap i vilken översättningsläsaren lever bottnar i en önskan att till denna läsare förmedla en litterär upplevelse som är mer i samklang med originalläsarens än en översättning som av respekt för författarens integritet som författare tillmäter den trogna överföringen av den språkliga formen avgörande vikt. En ”kulturanpassad” översättning har de facto bättre förutsättningar än en strikt ”bokstavstrogen” att uppnå den dynamik som kan ge det översatta verket ökad funktionalitet i målspråklandet. Principen om två fundamentalt olika metoder för litterär översättning – den som går författaren och den som går målspråkläsaren till mötes – formulerades redan i början av 1800-talet av den tyske filosofen och teologen Friedrich Schleiermacher (Schleiermacher 1963) och har idag fått förnyad aktualitet inom den vetenskapliga disciplin som numera på svenska benämns *översättningsvetenskap* (Ingo 1991, 2009) och på engelska och franska *translation studies* (Munday 2012) respektive *traductologie* (Guidère 2008).

De översättningsbeslut som en översättare på det litterära området konfronteras med i sitt översättningsarbete är av två fundamentalt olika typer, *språkspecifika* och *texts specifika*. Den första typen är i grunden översättaroberoende eftersom översättningsbesluten då dikteras av strukturellt betingade skillnader mellan källspråk och målspråk. Det rör sig alltså här om systembundna egenskaper i källspråket som målspråket antingen helt saknar eller som där utgör okarakteristiska inslag. Översättningsåtgärderna är i sådana fall inte resultatet av fria val från översättarens sida utan blir helt automatiserade och därmed ofta till och med omedvetna, vilket är en effekt av den speciella språkliga kompetens som översättaren besitter beträffande det egna modersmålet (detta under förutsättning att översättaren översätter mot sitt modersmål, vilket nästan alltid är fallet). Det rör sig således här om språkinterna egenskaper som i sig inte är kopplade till översättningsprocessen. Forskningen kring dessa egenskaper faller därför utanför ramen för översättningsvetenskapens verksamhetsområde. De utgör däremot primärt studieobjekt för en annan idag mycket vital forskningsdisciplin, nämligen den *kontrastiva språkvetenskapen* eller *kontrastiva lingvistik*, vars främsta uppgift just är det jämförande studiet av två eller flera språk med avseende på strukturellt särskiljande egenskaper i dessa språk.

Skillnader av strukturell art finns på språkets alla nivåer. Vid en jämförelse mellan svenska och franska är den grammatiska och den lexikaliska särskilt iögonfallande. Från det *grammatiska* området kan som exempel nämnas att franskan använder infinitivkonstruktion i en rad fall där svenskan har en sats, huvudsats (1) eller bisats (2) (Eriksson 1997):

- (1) Bolle gick *och satte sig* vid den lilla sjöboden (Harry Martinson)
 Bolle alla *s'asseoir* dans la petite cabane de pêcheur (övers. Denise och Pierre Naert)

- (2) Hon var rädd *att hon skulle börja gråta* (Vilhelm Moberg)
 Elle avait peur *de se mettre à pleurer* (övers. Marguerite Gay)

Även *lexikaliskt* framträder vid en jämförelse mellan svenskan och franskan betydande skillnader. Dessa skillnader kan ha sin grund i olika begrepps- bildning, dvs. i att de båda

språkgemenskaperna skiljer sig åt i fråga om sin « vision du monde ». Exempelvis skiljer franskan beroende på storlek mellan *bois* och *forêt* där svenskan har det enda ordet *skog*, medan omvänt franskan talar om *matin* för att beteckna den del av dygnet som svenskan delar upp mellan benämningarna *morgon* och *förmiddag*.

Det stora flertalet lexikaliska skillnader mellan svenska och franska är dock en effekt av att det i den ena språkgemenskapen existerar natur- och kulturföreteelser som saknar direkt motsvarighet i den andra, vilken då följdriktigt inte heller har något ord för att beteckna dessa företeelser. I den svenska *naturen* växer exempelvis ett flertal bärsorter som inte återfinns i den franska floran och för vilka det följaktligen inte föreligger något lexikaliserat franskt ord, dvs. ord som är fast etablerat i det franska språkets lexikon. I brist på direkt fransk motsvarighet måste översättaren i en sådan situation ta sin tillflykt till en av två strategier: en *beskrivande* översättning som med franska ord försöker fånga det svenska bärets karaktär med avseende på form, färg, storlek, lokalisering mm., och med utgångspunkt i ett av franska läsare känt bär som

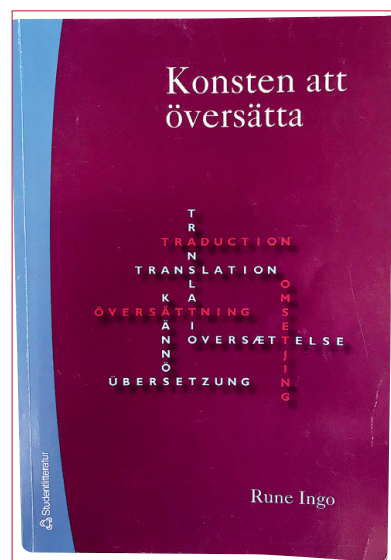
företer en viss likhet med det svenska bäret. Så översätts t.ex. ofta det för den franska floran okända bäret *hjordron* av franska lexikografer med uttryck som *mûre arctique* ('arktiskt björnbär'), *mûre polaire*, *mûre boréale*, *mûre jaune*, *mûre blanche*, *mûre jaune des marais* ('gult myrbjörnbär'), *mûre jaune de l'Arctique*, *mûre sauvage* ('vilt björnbär') osv. Man finner också **approximativa** översättningar av typen *sorte de framboise arctique* ('slags arktiskt hallon'), *variété de framboise*, *espèce de mûre sauvage* osv. I litterära texter är dock den vanligast förekommande översättningen helt enkelt *fausse-mûre* ('falskt björnbär') (Eriksson 2007):

- (3) [...] och dalgången var betäckt med en tjock matta av ljung, kråkris och *hjordron* (August Strindberg)
[...] de même, le fond de la vallée était revêtu d'un épais tapis de bruyère, d'euphorbes et de *fausses-mûres* (övers. Jean-Jacques Robert)

Men översättaren kan också, under förutsättning naturligtvis att bäret i fråga inte är av vikt för handlingen i boken, välja den andra strategin och göra en **adapterande** översättning genom att återge *hjordron* med ordet för ett bär som den franska läsaren är bekant med från den inhemska floran och som uppvisar en viss parallellitet med det svenska bäret. Detta är en strategi som man framför allt påträffar i litterära texter, detta eftersom översättaren av naturliga skäl befinner sig i en friare position än lexikografen med avseende på textuell trogenhet. En litterär översättare kan således tillåta sig att återge ordet *hjordron* med *framboise* ('hallon') eller *airelle* ('lingon'):

- (4) Dagen före ankomsten gick han till skogen och plockade *hjordron* (August Strindberg)
La veille de son arrivée il alla au bois cueillir des *framboises* (övers. Camille Polack)
- (5) Ingen plockar hundra liter *hjordron* på tre timmar (Mikael Niemi)
Ni personne ramasser cent litres d'*airelles* en trois heures (övers. Marc de Gouvenain och Lena Grumbach)

I än högre grad än de naturspecifika orden är det de **kulturspecifika** som ställer den litterära översättaren inför svåra problem, problem som alltså har sin grund i att det i svensk och i fransk kultur – liksom

i varje annan kultur – existerar en oerhört stor mängd företeelser som är mer eller mindre specifika – eller till och med unika – för kulturen i fråga och för vilka denna kultur förfogar över en språklig beteckning. Dessa kulturspecifika ord återfinns inom samhällets alla kulturella yttringar: seder och bruk, mat och dryck, institutioner och organisationer, utbildning och media, varumärken och näringsliv osv. För att i översättning sätta ord på företeelser som saknas eller som spelar en annan roll i målspråkskulturen (jfr t.ex. svenskans *falukorv* med franskans *cervelas*), så är översättaren i högre grad än när det gäller naturspecificitet hänvisad till att ge **generaliserande** snarare än förklarande eller adapterande översättningar. Ett enda exempel: I tre romaner av Jonas Gardell från 1992, 1998 och 2001 är det ofta tal om olika varianter av öl, vars skilda benämningar är motiverade endast utifrån den mängd alkohol som de innehåller: *lättöl*, *folköl*, *mellanöl*, *starköl*. Dessa ölvarianter återges i fransk översättning undantagslöst med det generaliserande *bière*. Det skulle vara främmande för fransk kulturtradition och fransk kulturmentalitet att göra lexikala distinktioner baserade på ett kriterium som alkoholhalt (Tegelberg 2007).

Den andra typen av beslut som översättaren har att fatta i översättningsprocessen dikteras,

inte av det *språk* från vilket översättningen sker, utan av egenskaperna hos den specifika *text* som är utgångspunkt för översättningen. Dessa beslut är betingade av den enskilda översättarens principer och attityder i fråga om litterär översättning och är följaktligen, till skillnad från de språkbundna, *översättarberoende*. Det kan exempelvis handla om hur en viss översättare väljer att agera om hen ställs inför texter med ett starkt inslag av dialektala ord och uttryck, vilket t.ex. är fallet i Vilhelm Mobergs utvandrarsvit (Tegelberg 2001). Det kan också gälla att hantera de problem som extremt bildspråksrika texter vållar (t.ex. Stig Dagermans) eller de kanske ännu större problem som översättaren möter i texter som präglas av ett stort mått av lexikal nybildning (som t.ex. i fallet Harry Martinson). Forskningen kring dessa och liknande översättningsfenomen faller inom ramen för *översättningsvetenskapens* ansvarsområde. Detta gäller också t.ex. översättningskritik ("Translation Quality Assessment") och översättningsreception, liksom studiet av enskilda översättare i syfte att upprätta allmänna översättarprofiler (Gullin 1998) eller för att undersöka översättarbeteende med avseende på något specifikt fenomen, t.ex. *stil*. Som exempel på en stilistisk översättningsstudie kan nämnas en bok som jag gav ut 2002 och som avsåg att undersöka i vilken mån översättarna av Pär Lagerkvists prosatexter hade lyckats att i fransk översättning förvalta de i dessa texter mest framträdande stilfigurerna, figurer som i hög grad bidrar till att ge Lagerkvists stil dess mycket speciella – för att inte säga unika – karaktär (Eriksson 2002).

Resultatet av undersökningen var mycket nedslående. Det visade sig nämligen att de tre för Pär Lagerkvists prosa mest karakteristiska stildragen – som jag benämnde *variering*, *re-petering* och *precisering* – i fransk översättning framträdde starkt försvagade eller rentav utplånade. Jag nöjer mig med att här ge några

exempel på det jag i boken kallar *variering*, ett stildrag för vilket Lagerkvist visar stor förkärlek och som innebär att ett uttryck i varierad språklig form uttrycker samma betydelseinnehåll en andra gång. I fransk översättning har dessa binära uttryck på ett mycket systematiskt sätt reducerats till ett av uttryckets båda led:

- (6) Äntligen reste han sig. Han skulle väl *fortsätta sin vandring, bryta upp igen* (*Sibyllan*)
A la fin il se leva. Il allait probablement *se remettre en route* (övers. Marguerite Gay och Gerd de Mautort)
- (7) Det var svårt för honom att göra det, men han måste ju *bestämma sig, träffa ett avgörande till sist* (*Mariamne*)
Ce n'était pas chose facile pour lui, mais il devait pourtant *arriver à une conclusion* (övers. Jeanne Gauffin)
- (8) Han tänker tydligen *göra allt som står i hans makt, sätta in alla sina yttersta krafter* för att undgå sitt öde (*Dvärgen*)
Sans doute *fait-il appel à ses dernières ressources* pour éviter son destin (övers. Marguerite Gay)

Man måste konstatera att den lagerkvistska varieringen – liksom också författarens övriga utmärkande stildrag – har farit illa i fransk översättning. Författarstil har fått stå tillbaka för översättarstil på ett område där detta inte kan sägas vara motiverat av hänsyn till stilmått och stilkonventioner i översättningsspråket. Slutsatsen blir att vi här ser ett exempel på hur brist på trogenhet mot originaltexten kan leda till stilistisk utarmning. Detta blir särskilt påtagligt i ett fall som Pär Lagerkvists, eftersom stilidentiteten hos honom är oupplösligt integrerad med författaridentiteten. En omistlig del av det som gjorde Pär Lagerkvist till en av de stora svenska 1900-talsförfattarna har på så sätt gått förlorad i översättningsprocessen.

Av de operationer som en översättare gör för att överföra en litterär text från ett språk till ett annat är, har vi sett, vissa kopplade till original-

språket, andra till originaltexten. De förstnämnda är i stor utsträckning påtvingade översättaren eftersom de är mer eller mindre givna utifrån originalspråkets specifika karaktär. Det är i valet av de textrelaterade operationerna som översättarens kompetens sätts på prov, en kompetens som naturligtvis primärt bygger på förmåga till strategiskt välavvägda översättningsval, men som också förutsätter ett stort mått av språklig kreativitet och sensibilitet.

Referenser

Eriksson, Olof (1997), *Språk i kontrast. En jämförande studie av svensk och fransk meningsstruktur*. Göteborg: Akademiförlaget.

Eriksson, Olof (2002), *Stil och översättning. Pär Lagerkvists prosastil ur franskt översättningsperspektiv*. (Acta Wexionensia 19.) Växjö: Växjö University Press.

Eriksson, Olof (2007), « Spécificité naturelle et spécificité culturelle : les noms de baies en traduction du suédois au français ». In: Eriksson, Olof (red.), *Översättning och Kultur. Föredrag från ett symposium vid Växjö universitet 17–18 november 2006*, s. 76–84. (Acta Wexionensia 113.) Växjö: Växjö University Press.

Guidère, Mathieu (2008), *Introduction à la traductologie*. Bruxelles: De Boeck.

Gullin, Christina (1998), *Översättarens röst. En studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren*. (Litteratur Teater Film, Nya serien 18.) Lund: Lund University Press.

Ingo, Rune (1991), *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Ingo, Rune (2009) [2007], *Konsten att översätta. Översättandets praktik och didaktik*. Lund: Studentlitteratur.

Mesterton, Erik (1998) [1979], ”Om möjligheten och omöjligheten att översätta”. In: Kleberg, Lars (red.), *Med andra ord. Texter om litterär översättning*, Stockholm: Natur och Kultur, 1998, s. 172–188.

Munday, Jeremy (2012) [2001], *Introducing Translation Studies*. London: Routledge.

Schleiermacher, Friedrich (1963) [1816], „Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens“. In: Störig, Hans Joachim (red.), *Das Problem des Übersetzens*, s. 38–70. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Tegelberg, Elisabeth (2001), « Réflexions sur deux traductions de *Utvandrarna* de Vilhelm Moberg ». In: Eriksson, Olof (red.), *Aspekter av litterär översättning. Föredrag från ett svensk-franskt översättnings-symposium vid Växjö universitet 11–12 maj 2000*, s. 135–161 (Acta Wexionensia 11.) Växjö: Växjö University Press.

Tegelberg, Elisabeth (2007), « Culturalité, temporalité, spatialité et autres aspects de la traduction littéraire : l'exemple de Jonas Gardell ». In: Eriksson, Olof (red.), *Översättning och Kultur. Föredrag från ett symposium vid Växjö universitet 17–18 november 2006*, s. 148–191. (Acta Wexionensia 113.) Växjö: Växjö University Press.

OLOF ERIKSSON är professor emeritus i franska vid Linnéuniversitetet och var under åren 1990-2008 redaktör för den franska avdelningen av tidskriften *Moderna Språk*.

